

ЎҚУВ ЖАРАЁНИДА ЎСМИРЛАР ХУЛҚ-АТВОРИНИ НАМОЁН БЎЛИШИНING ИЖТИМОЙ –ПСИХОЛОГИК АСПЕКТЛАРИ

Ғаниева Халимахон Ахматхоновна

Фарғона давлат университети, Психология кафедраси доценти.

Мухаммаджонов Шерзод

Психология йуналиши 1-курс магистри

Аннотация: Мақолада таълим-тарбия жараёнида ўсмирларнинг хулқ-атворида намоён бўладиган ижтимоий-психологик омиллар назарий ҳамда амалий тахлил этилган.

Калит сўзлар: Ўсмир, хулқ-атвор, таълим-тарбия, тарбияси «қийин», психологик дезадаптация.

Ёшлар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишларининг муваффақияти – уларнинг ёш ва психологик хусусиятларини билиш ҳамда ҳисобга олишга боғлиқдир. Бу ҳолат бурилиш ҳисобланган ўсмирлик даврининг алоҳида хусусияти бўлиб, у кўпроқ шу даврга тааллуқлидир. Ўсмирлик даврини ўтиш даври деб юритадилар, чунки ана шу даврда болалиқдан катталик ҳолатига ўзига хос ўтиш даври юзага келади. У психик жараёнларнинг ўқувчи фаолиятларининг жиддий равишда қайта қурилиши билан боғлиқдир. Шунинг учун ўсмирлик ёши ўзаро муносабат шаклларида фаолиятни ташкил қилишда қатъий ўзгаришларни талаб қилади. Ўсмирларга таълим-тарбия бериш ишларида гоҳо учрайдиган қийинчиликлар бу ёшдаги болаларнинг психик ривожланиш қонуниятларини ва хусусиятларини баъзан етарли даражада билмаслик ёки инкор қилиш натижасида пайдо бўлади. Бу давр тарбия учун анча қийин давр ҳисобланади. Чунки боланинг катта одамга айланиш жараёнининг ўзи қийин, бу жараён психиканинг, одамлар билан бўлган муносабат шаклларининг жиддий равишда қайта ўзгариши ҳамда ҳаёт шароити ва фаолиятининг ўзгариши билан боғлиқдир.

Агар боланинг болалик чоғида унга одоб – ахлоқ ўргатишни эски шакл ва усулларидадан фойдаланилган бўлса, энди улар бола учун яроқсиз бўлиб қолади. Аввал болалар ота-оналари, тарбиячиларининг одоб-ахлоқ ҳақидаги гапларини бажонидил эшитган бўлсалар, эндиликда бундай таъсир болани зериктиради ва ёқмай қолади. Натижада унда катталарнинг фикрларига қарши чиқиш ва рад этиш каби ҳислатлари пайдо бўла бошлайди. Булар эса бу даврнинг “қийин”, “мураккаб” давр бўлишига сабаб бўлади.

Ўсмирларга таълим-тарбия беришдаги қийинчиликлар шундан иборатки, бунда ўсмир билан бўладиган муносабатларда унинг ҳаёти ва фаолиятини назорат қилиш шакллари ўзгартириши муҳимдир. Уларга таъсир қилишнинг қандайдир янги

усуллари ва воситаларини топиш лозим бўлади. Бунда албатта, педагоглар асосий таълим-тарбия берувчи сифатида ҳар бир ёш билан алоҳида муносабатда бўлишлари мақсадга мувофиқдир.

Педагог жамият ҳаётида етакчи ўрин тутувчи, мураккаб шахс структурасига эга бўлган инсоннинг касбий қиёфасидир. Ижтимоий турмушнинг барча соҳаларида эришилган ютуқларнинг заминида унинг меҳнатининг натижалари ётади. Педагогларнинг педагогик, психологик тайёргарлиги ва билимлар интеграцияси, муомала маданияти, психологик вазиятларни эътиборга олиш кабилар кучли бўлиши керак. Юксак савияли, зўр махоратли тарбиячиларгина халқ орзусидаги баркамол инсонни тарбиялайди. Илм инсонни юксаклик сари олиб боради. А. Авлоний айтганларидек: *"Илм инсонларнинг мадори, ҳаёти, порлоқ келажаги, раҳбари, нажотига айланган"*. Илм инсон учун ғоят олий ва муқаддас фазилатдир. Шунинг учун аввалам бор илмли, тарбияли бўлмоқ ҳар бир ёш инсоннинг бурчи. Шу мақсадда кўнглида энг олий орзуларни жамлаб, педагог тер тўкиб ишлайди. Уларнинг меҳнатини ҳурмат қилиб, берган билимларни эгалламоқ керак. **Беҳбудий** айтганларидек: *"Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдир"*. **Ибн Сино** таъкидлаганидек *"Кимга қандай панду насиҳат қилсанг, унга аввало ўзинг амал қил"*.

Ўсмирларнинг ақлий ривожланиш даражасини аниқлаш мақсадида М.К.Акимова, Э.М.Борисова, В.Т.Козлова, Г.П.Логоновалар томонидан ишлаб чиқилган Мактаб ақлий тараққиёт тести (МАТТ) методикаси ва ушбу методикадан олинган натижаларга таққослаш мақсадида Калифорния университетининг тезкор интеллект тестлари қўлланилди.

Мактаб ақлий тараққиёт тести (МАТТ) методикаси бўйича ўртача арифметик қиймати Экстроверт типдаги респондентларда 89,3 баллни ташкил қилди. Амбоверт типдагилар 91,4 баллни, Интроверт типли респондентлар эса 88,3 балл натижа кўрсатишди.

Тезкор интеллект тести бўйича олинган натижаларнинг ўртача арифметик қиймати экстроверт типдаги респондентларда 15.4 баллни ташкил қилди. Амбоверт типдагилар 15.2 баллни, интроверт типли респондентлар эса 13.2 балл натижа кўрсатишди.

Мактаб ақлий тараққиёт тести натижаларини юқоридаги кўрсаткичлар бўйича, ўғил болалар ва қизларни натижалари билан қиёсий таҳлил қилинадиган бўлинса, у қўйидаги жадвал кўринишида бўлади.

1-жадвал

Натижалар кўрсаткичи	0-28 баллар	28-55 баллар	55-83 баллар	83-111 баллар	111-138 баллар

Интеллект даражалари	Паст даражали интеллект		Ўртачаданпаст интеллект		Ўртача интеллект		Ўртачаданюқори интеллект		Юқори интеллект	
	Ў	Қ	Ў	Қ	Ў	Қ	Ў	Қ	Ў	Қ
Шахс типлари										
Экстроверт	-	-	-	-	2	1	5	7		
Амбоверт	-	-	-	-	2	2	4	16	1	
Интроверт	-	-	-	-	1	2	3	4		
Жами типлар бўйича	-	-	-	-	5	5	12	27	1	
Фоизи					7.7%	5.6%	66.6%	84.4%	5.5%	

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, биринчи даража бўйича синалувчилар 0% га тенг. Иккинчи даражада ҳам 0%. Учинчи даражада ўғил болалар 27.7% ни, қизлар ҳам 15.6% кўрсаткичлари бўлиб, тўртинчи даража бўйича, ўғил болалар 66.6% ни, қизлар 84.4ни ташкил қилди. Бешинчи даражада бўлса фақат биргина ўғил бола 5.5% ни ташкил қилди. Умумий хулоса қиладиган бўлсак, ўғил болаларга нисбатан қизларнинг ақлий тараққиёт даражаси юқорилигини айтиш мумкин.

Тезкор интеллект тести натижалари юқоридаги кўрсаткичлар бўйича, ўғил болалар ва қизларни қиёсий таҳлил қилинадиган бўлинса, у қуйидаги жадвал кўринишида бўлади.

2-жадвал

Натижалар кўрсаткичи	0-2 баллар		3-9 баллар		10-14 баллар		15-17 баллар		18-19 баллар	
Интеллект даражалари	Паст даража интеллект		Ўртачаданпаст интеллект		Ўртача интеллект		Ўртачадан юқори интеллект		Юқори интеллект	
Шахс типлари	Ў	Қ	Ў	Қ	Ў	Қ	Ў	Қ	Ў	Қ
Экстроверт сони	-	-	-	-	3	1	4	6	-	1
Амбоверт сони	-	-	-	-	2	4	4	11	1	3
Интроверт сони	-	-	-	-	4	5	-	1	-	-
Жами типлар бўйича	-	-	-	-	9	10	8	18	1	4
Фоизи					50%	31.2%	44.4%	56.2%	5.5%	12.5%

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, биринчи даража бўйича синалувчилар 0% га тенг. Иккинчи даражада ҳам 0%. Учинчи даражада ўғил болалар 50% ни, қизлар эса 31.2% , тўртинчи даража бўйича, ўғил болалар 44.4%

ни, қизлар 56.2%ни ташкил қилди. Бешинчи даражада бўлса фақат биргина ўғил бола 5.5% ни, қизлар 12.5% ни ташкил қилди. Умумий ҳулоса қиладиган бўлсак, ўғил болаларга нисбатан қизларнинг ақлий тараққиётининг даражаси юқорилигини айтиш мумкин. Уларнинг бундай натижага эришганларини сабаби, саволлар берилганда кўрсатма олиш жараёнида фақат экспериментатор эмас, балки гуруҳдошлари фикрларига таянганликлари кузатилди. Сўхбат жараёнида эса уларнинг бошқалар фикрларидан унумли фойдаланишлари яққол намоён бўлганлиги ўрганилди.

Халқимизда тарбиячилик санъати қадимдан жуда юксак даражада ривожланган. Шарқ мутафаккирлари, педагог олимлари баркамол инсонни етиштириш учун таълим билан бирга тарбия нақадар зарурлигини, унинг моҳиятини ва мазмунини асослаб берганлар. Улуғ олим **Арасту**, *“Тарбия уч нарсага эҳтиёж сезади: истеъдодга, илмга ва машқга”* деган эди.

Таълим-тарбия жараёни онгли, масъулиятли фаолият бўлиб, унда педагог ёшларни комил инсон қилиб етиштиришда унга ҳар томонлама таъсир кўрсатади. Ўқитувчи ўқувчилар жамоасининг тарбиявий даражасини ўрганиб, унга таъсир кўрсатиш маҳоратига эга бўлиши, тарбиявий тадбирларни ўқувчиларнинг, айниқса, ўтиш даврида бўлган ўсмирларни руҳиятига қанчалик ижобий таъсир этганини кузатиб, уни янада ривожлантириши, такомиллаштириши, тарбиявий ишларни самарадорлигини оширишда ўз билимини таркибий равишда бойитиб бориш лозим.

“Ҳар бир шахснинг феъл-атворида, хатти-ҳаракатларида у мансуб бўлган миллат, халқ, ҳудуд, профессионал тоифа, меҳнат қиладиган жамоаси, яқин атрофдаги муқим гуруҳи, оиласининг таъсиридан пайдо бўлган сифатлари ва хусусиятлари бўлади”²⁵.

Ўсмирларнинг психик тараққиётини ҳаракатга келтирувчи кучлар, уларнинг фаолиятлари туғдирган янги эҳтиёжлар билан бу эҳтиёжларни қондириш имкониятлари ўртасидаги қарама – қаршилиқларнинг юзага келиши ва бартараф қилинишидан иборатдир. Бу қарама- қаршилиқлар ўсмирларнинг ортиб бораётган жисмоний, интеллектуал ва ахлоқий имкониятлари билан уларнинг эски, илгари таркиб топмаган олам билан ўзаро муносабат шакллари, улар фаолиятининг эски қарама-қаршилиқлар, жамият, катталар ва жамоа томонидан ўсмирга нисбатан ортиб бораётган талаблар билан ўсмирлар реал хатти-ҳаракатларининг шакллари ўртасидаги қарама-қаршилиқлардир. Бу қарама-қаршилиқлар анча юксак даражадаги психик тараққиётни, анча мураккаб шаклдаги фаолият турларини ва шаклнинг қатор янги психологик сифатларини таркиб топтириш орқали бартараф қилинади. Бунинг натижасида ўсмирнинг психик тараққиётининг янада юксакроқ босқичга ўтиши амалга оширилади.

²⁵ Каримова В., Миллий истиқлол ғоясини таълим жараёнига жорий этишнинг педагогик ҳамда психологик асослари. – Т.: “ЎАЖБНТ” Маркази, 2002, 171 б.

Ўсмир шахсининг шаклланиши қийин психологик жараёндир. Бу тузилиш ўсмир эҳтиёжларининг йўналганлиги билан унинг эмоционал-иродавий хусусиятларига боғлиқдир. Хулқ ўзгаришлари ўсмирнинг қизиқишлари йўқолиб, эҳтиёжлари камайганда, олдин уни қизиқтирадиган нарсага бефарқ бўлиб қолганда, мақсадлари йўқолганда ўз хулқ-атворини бошқара олмаганда, ўзининг имкониятларини адекват баҳолай билмаганда юзага келади.

Тарбияси «қийин»лик ва у билан боғлиқ хулқ-атвор бузилишларининг вужудга келиш жараёни: маданий (М. Мид, Э. Фромм), иқтисодий (Г. Кайзер, Б. Холист, Г. Шнайдер), ижтимоий (С Д Арзуманян, Н.П. Дубинин, В.Н. Кудрявцев, J.D. Douglas, F. Waksler), саломатлик (М.И.Буянов, П.Б. Ганушкин, А.И. Захаров, И. И. Ковалев, З.Ф. Камалетдинова, В.Т. Кондрашенко, Е.Р. Калитеевская, А.Е. Личко), ижтимоий-психологик (М.А. Алемаскин, С.А. Беличева, Л.И. Божович, Г.Г. Бочкарева, А.И. Долгова, Я.Л. Коломинский, В.М. Каримова, М.Н. Овчинникова, Н.В. Морозова, Т.В. Сенко, Д.И. Фельдштейн, Э.Ф. Ғозиев), педагогик (А.С. Белкин, Н.Н. Верцинская, Л.С. Виготский, М.Г. Давлетшин, Э. Натанзон, И.А. Невский, А.И. Островский, А.Е. Тарас) каби кенг қамровли таъсирлар оқибати эканлиги аниқланган. Шунингдек, бир қатор психологлар (М.А. Алемаскин, Н.В. Жутикова, Л.М. Зюбин, И.С. Кон, И.А. Фурманов) салбий хулқ сабабларини таҳлил қилар эканлар, унинг олдини олиш ва тарбиявий чора-тадбирларни ташкил қилишда психологик омилларнинг аҳамиятига муҳим ўрин берадилар.

Муаммонинг назарий таҳлили кўрсатишича, қайд этилган хулқ бузилишларининг асосини ижтимоий ва психологик дезадаптацияга олиб келувчи «оғиш»лар ташкил этади. Бу биринчидан, ўсмир шахсининг мотивацион, эмоционал, иродавий ва ахлоқий жабҳаларидаги ўзгаришлар (Г.Г. Бочкарева, Б.С. Братусь, В.В. Лебединский, Л.С. Славина, А.С. Спиваковская); иккинчидан, ногармоник оилавий тарбия (А.А. Аладьин, П.Ф. Лестгафт, А.Е. Личко, Я.А. Лупь-яп, Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстыцкий) эканлиги ўз исботини топди. Ҳозирги замонда турли ёш даврларига хос хулқ бузилишларининг психопрофилактикаси ва коррекцияси хусусияти масаласига ойдинлик киритишга эътибор ҳаддан зиёд ортган. Буларга: а) шахсиятлилик тизим ўзгаришларининг (В.Т. Кондрашенко, К. Леонгард, А.Е. Личко, И.А. Фурманов), б) ривожланишдаги функционал оғишларнинг (Л.С. Выготский, Г.Т. Запрягаев) коррекциясига бағишланган изланишларни келтириб ўтиш мумкин.

Замонавий психология фанида ушбу муаммога бағишланган психоаналитик (З. Фрейд), фрустрацион (Ж. Доллард ва бошқалар), ҳамда бихевиористик (А.Бандура, Л.Беркович) тадқиқотларнинг ўрни ҳам салмоқлидир. Аммо, бизнингча, тарбияси «қийин» ўсмирларнинг патологик хулқ механизмлари, мазкур «қийин»лик таснифига асосланган типологиянинг моделини яратиш долзарб муаммолигича қолмоқда.

Ўсмирлик ёшининг классик тадқиқотига назар солсак унда турли хил назариялар, фаразлар ва фундаментал изланишлар борлигининг гувоҳи бўламиз.

Ўсмирлик ёшига хос ёрқин психологик концепсиялардан бири ХХ-асрнинг бошларида Л.С.Выготский (1930) томонидан яратилган маданий-тарихий назария бўлиб, унда мазкур ёш симптоматикаси ўсмир психологиясидаги барқарор ва тарихий ўзгарувчанлик, унинг феноменларига оид илмий концепсияларнинг интерпретацияси берилган.

Л.С.Выготский ўтиш даврига хос қизиқишлар муаммосини атрофлича ўрганиб буни “Ўсмирнинг психологик ривожланишидаги муаммоларни ҳал қилишнинг ягона калитидир” – деб изоҳлайди. Ўсмирлик ёши эски қизиқишларнинг бузилиши ва йўқолиши ҳамда янги биологик асосга эга янги қизиқишларнинг вужудга келиши даври ҳисобланиб унда бир неча ёрқин қизиқишлар мавжуд бўлиб, уларни доминант қизиқишлар деб атади. Улар: эгосентрик, яъни ўз шахсига қизиқиш, келажагига қизиқиш, яъни бугунги куни эмас, балки узоқни кўра билишга қаратилган установка; зўр бериш (ҳаракат), яъни қайсарликка асосланган иродавий зўриқиш, тарбия усулларига қаршилик кўрсатишдан иборат салбий ҳаракатлар, ҳаёлпарастлик, яъни ўсмирнинг саргузаштларга бой, турли қаҳрамонликлар кўрсатишга интилишлари билан боғлиқ таваккалчилигидан иборат.

Л.С.Выготский ҳам ўсмирлик давридаги тафаккур ривожланиши тушунчаларини ўзлаштириш асосига кетишини ва ўсмир тафаккури субъектив шаклга эга бўлиб, ўзгалардан “Сир” тугилладиган интим жабҳаларга қаратилишини ҳамда ўсмир шахсининг ички ўзгаришларини қамраб олувчи рефлексия ривожланиши, яъни ўзлигини англашдек янгиланишлар рўй беришини қайд этади. Ушбу психологик янгиланишлар ўсмирнинг мотивацион тизимида маълум салбий реакциялар қўзғатиб ички ва ташқи низоларни келтириб чиқаради ҳамда тарбияси қийинлик кўрсатгичига айланади. Жумладан,

- ўсмир шахсидаги асосий янгиланишлардан бири “Катталик ҳисси” ўсмирнинг ўзи ҳақида “энди кичкина эмасман” тасаввурининг шаклланишига сабаб бўлиб, унинг қондирилмаслиги атрофдаги катталар билан турли низоларнинг туғилишига турткидир.

- ўсмир шахси янгиланишларидан яна бири, ўсмир фаолияти ва хулқини аниқловчи, ўзини-ўзи баҳолаш эҳтиёжи бўлиб, унинг қондирилмаслиги ўсмир ва ўқитувчи муносабатлари доирасида “маънавий тўсиқ” вужудга келишини таъминлайди, муайян ноадекватлик аффектини кучайтиради.

- ўсмир шахсининг йўналганлик белгиси сифатида унинг мотивацион – эҳтиёж доирасидаги барқарор эҳтиёж ва мотивларнинг мустаҳкамланиши ҳисобланади. Унинг етарли даражада доминантликка ўсиб ўтмаслига баъзан ахлоқий хулқ мотивларининг шаклланишмаслигига олиб келади.

- ўсмирнинг жамоада (синфда, оилада ва ҳ.к) ўзининг аниқ ўрнига эга бўлишга интилиши ҳам мазкур ёш янгиланишларидан бири бўлиб, унинг қондирилмаслиги ўсмирда “мен ва гуруҳ” муносабатларидан “кўча” микромуҳитини танлаш имконияти

учун замин яратади ва ўқишдаги, синф жамоасидаги, реал ҳаётдаги барча мувоффақиятсизликлар ўрнини қопловчи “улфатлар гуруҳи”нинг аъзосига айлантиради ва унда янгича фаолият бошланади.

Ўсмирларни тарбиялашда улар билан индивидуал муносабатда бўлиш муҳим аҳамиятга эга. Ўсмир билан индивидуал муносабатда бўлишда ҳар бир ёшни индивидуаллигининг физиологик асосини ва унинг шахси ҳақида маълум даражада маълумот берувчи олий нерв фаолияти типлари ҳақидаги И.Павлов таълимотини билиш ўқитувчиларга ёрдам беради.

1. Нерв системасининг кучи нерв хужайраларидаги моддаларнинг запас миқдори билан белгиланади. Кучли типдаги асаб тизимида бундай запас кўп миқдорда бўлиб, кучсиз типда оздир. Асаб тизимининг кучли қўзғалиши жараёнига, шунингдек тормозланиш қобилятига акс таъсир этади.

2. Асаб тизимининг кучи тамойилига мувофиқ кучли типга сангвиниклар, флегматиклар, кучсиз типига эса, меланхоликлар киради.

3. Асаб тизимининг илдамлиги мия пўстининг тормозланиши билан ёки аксинча тормозланишнинг қўзғалиши билан нақадар енгил алмашинуvidан иборат.

Ўқитувчилар ўқувчилар асаб тизимининг пластик хусусиятга эга эканлигини, унинг ҳар қандай таъсирларга берилувчанлигини назарда тутиб, ўқувчилар шахсидаги салбий ҳислатларни йўқотиш мумкинлигига катта ишонч ҳосил қилиши керак. Бу ўринда ёшларнинг ғоявий масалаларини ҳисобга олиш ҳам ниҳоятда муҳимдир. Ўқувчи индивидуаллигини шахс мазмунига, яъни унинг қизиқишлари, идеалларини билиши керак. Ёшлар билан индивидуал муносабатда бўлишда ижтимоий маслак сифатида уларнинг ижтимоий қизиқишларини билиш айниқса муҳим.

Ўсмирларнинг эмоционал-иродавий хусусиятларини билиш ҳам уларга таълим-тарбия беришда муҳим аҳамиятга эга. Ўсмир билан индивидуал муносабатда бўлишда унинг қанчалик тинч, мўминли ёки эмоционаллиги, ҳиссиётга берилувчанлиги, яъни теварак атрофдагилардан фарқ этиш ёки фарқ этмаслигини, аффектга мойил ёки мойил эмаслигини, ўз ҳиссиётини тута олиш-олмаслигини ва шунингдек, унда қандай ҳислар устун эканлигини билиш жуда муҳимдир.

Ўсмирларнинг ахлоқий ҳислатини ҳисобга олиш ҳам муҳим. Чунки, ўсмирларнинг ғоявий маслаги унинг ахлоқий ҳислатида кўринади. Аммо, баъзан ахлоқий маслак билан ўсмирларнинг хулқи тўлиқ равишда муносиб келмай қолади. Катталар ҳар бир ўсмирларнинг қанчалик ватарпарварлигини, меҳнатсеварлигини, қанчалик ҳурмат қилишини, қанчалик тўғрилигини ва виждонлилигини, ўртоқлик ва ҳамкорлигини қанчалик ҳис қилишини кўрсатиб билиб бориши зарур.

Салбий ахлоқий ҳислатларга эга бўлган ёшларда қўполлик, ёлғончилик, безорилик, эгоизм, қайсарлик, ўжарлик, интизомсизлик, қоидаларга риоя қилмаслик, ўзбилармонлик кабилар киради ва бундай ҳислатларга эга бўлган ёшларни тарбиялаш (жамоалар орасида тарбияланганда ҳам)да фақат уларга яккама-якка

ёндошиш лозим. Чунки, улар жамоа ёки кўпчилик орасида ўзларининг айбларини ошкор бўлишлигини ёки тарбия, танбеҳ бераётган кишининг насиҳат ёки кўрсатмаларига бўйсинишни ёқтирмайдилар, улар билан муомалада ниҳоятда эҳтиёткорлик, самимийлик, дўстона муносабатда бўлишликнигина талаб қилинади.

Ўсмирлар билан олиб борилган тадқиқот натижаларидан шу нарса аниқландики, расм чизиш орқали шахснинг ҳулқ-атвори ва структурасининг хусусиятлари ҳақида маълум бир маълумотни олиш мумкин. Яратилган образлар орқали бола ўз-ўзига атрофидагиларга баҳо беришга ҳаракат қилиш билан бирга ўз ижодий ҳаёлининг чексиз қирраларини намоён қилишга уринади.

“Мавжуд бўлмаган ҳайвон” расмини чизиш орқали — Мен образини, ўз-ўзини баҳолаш, ўз имкониятларини аниқлаш, баъзи бир шахсда юз бераётган муаммоли масалаларни ҳал қилишда самарали натижаларни олиш мумкин. Ўқувчиларимизнинг ақлий имкониятларини ҳисобга олиш билан бирга уларнинг ижодий имкониятларини кўриш, улар иқтидорига баҳо бериш мақсадида биз Фарғона шаҳридаги 3-умумтаълим мактабининг 7-синф ўқувчиларига мавжуд бўлмаган ҳайвон расмини чизишни таклиф қилдик. Ушбу топшириқни ўқувчилар қизиқиш билан қабул қилишиб, унга ижодий ёндашишди. Проектив методни таҳлил қилиш, ундан бирор бир натижа олишда диққат эътиборлилик, зийраклик ва синчковлик талаб этилади. Негаки, эътибордан четда қолдирилган ҳар бир детал шахс хусусиятини тўлиқ очиб берилмаслигини англатади. Чизилган расмларни йиғиб олиб, уларни таҳлил қилиш асосида қуйидаги натижаларни олдик.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, чизилган ҳар бир детал маълум миқдорда шахс хусусиятини кўрсатади. Ушбу таҳлил натижасида ўқувчиларнинг 71,5 фоизида янги маълумот олишга интилиш, ўзи ҳақида айтилаётган информацияларга қизиқиш кучли эканлиги чизилган катта-катта қулоқлар, узун тиллар орқали намоён бўлган. Тананинг таянч қисмлари фаолиятнинг манбаидир. 77 фоиз ўқувчилар ҳайвонларнинг таянч қисмларини қатъий ва мукамал чизганлар, бу эса ўқувчиларнинг олаётган маълумотлари ва билимларига қатъий ишонч мавжудлигидан, уларни ўйлаб, чуқур фикрлаб иш кўришларидан далолат беради.

Респондентлар чизган расмларнинг 64,5 фоизида қанотлар, патлар, чиройли элементлар тасвирлангани, бу улардаги иқтидор, қобилият ва қизиқишларнинг мавжудлигини кўрсатади. 81,5 фоиз ўқувчиларда ҳайвон расмини чизишда жуда кўп қўшимча, чизиқлардан, штрихлардан фойдаланганлар. Бу эса ушбу ўқувчиларда хавотирланиш даражаси юқори эканлигидан далолат беради.

“Мавжуд бўлмаган ҳайвон” методикасига чизилган расмларни кўриб чиққанemizда баъзи бир расмларда ҳайвонлар ўткир найзалар, ханжар, ўткир нишлар билан тасвирлаган, яъни ўқувчиларда ўз-ўзини ҳимоя қилиш, катталарнинг танбеҳларига дуч келмаслик, агрессивлик хислатлари мавжуд экан. Деярли барча респондентларнинг расмларида ҳайвон ҳақида маълумот деталлари мавжуд бўлиб,

бу уларнинг умумий ишчанликларини аста-секин ортиб боришидан ва жамиятдаги мақеини англаб бораётганлигидан далолат беради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда ўқувчилардаги ахлоқий фазилатларини шакллантириш, атрофдагиларнинг манфаатлари учун ҳаракат қилиш, ўз фаолият даражасини аҳамиятли эканлигини ҳис қилиш ўсмирлар психологиясида ўзгариш рўй бераётганлигидан дарак беради. Ўсмирларнинг ҳатти-ҳаракатларини ижобий йўналишга буриб юбориш учун уларда маъсулият, ғурур, жавобгарлик, ишонч каби юксак ҳисларни таркиб топтириш керак. Бунинг учун уларга ёши, кучи, қобилияти ва қизиқишларини ҳисобга олиб, топшириқлар бериш айтиш муддаодир. Уларга кичик жамоани, спорт секциясини, Тирик бурчакни бошқариш вазифасини ишониб топшириш натижасида салбий феъл – атворни камайтириш мумкин.

Ўсмир ўқувчиларнинг ўз-ўзини тарбиялаш жараёни ўқув муассасаси, жамоат ташкилотлари, педагоглар жамоасининг тарбиявий таъсири доирасида бўлмоғи шарт. Токи ўз-ўзини тарбиялашнинг такомиллаштириш жамоада муносиб ўрин эгаллашга, ижтимоий бурчни англаш, фойдали меҳнатга жалб этиш ишига хизмат қилсин. Ўз-ўзини тарбиялашни тўғри изга солиб юбориш учун уйғун бирликни ташкил этган тарбиявий чора-тадбирлар мажмуаси тарзида таъсир ўтказиш жамоа мажбурияти, ўзаро ёрдам ва назорат қилиш, ўзаро баҳолаш ва танқид қилиш кабилар мақсадга мувофиқдир. Ижтимоий турмушда учрайдиган баъзи бир ярамас юриш-туриш кўринишларига, иллатларига, сарқитларига қақшатқич зарба бериш, уларнинг таъсиридан йигит ва қизларнинг асраш, ёт ғоялар ташвиқот мохиятига қарши кураш олиб бориш педагоглар жамоасининг бош вазифасидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Э.Ф. Ғозиев. "Онтогенез психологияси" Т.2010 й. 186,193 бетлар.
2. Э.Ф. Ғозиев. "Ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини бошқариш" Т.1998 й. 27бет.
3. Г.Қ.Тўлаганова. Тарбияси қийин ўсмирлар психологияси. Т.Университет. 2005 й.51бет.
4. Рогов. Е.И. Настольная книга практического психолога. М.: 2004 г.451стр.
5. Кайқовус "Қобуснома". Т. 1993. 69 бет.
6. Axmatxonovna, G.A. X., & Iqboljon o'g'li, T.J. (2022). TALABA YOSHLARNING OILADA FARZAND TARBIYASI HAQIDAGI ZAMONAVIY TUSHUNCHALARINING PSIXOLOGIK TAHLILI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(12), 600-606.
7. Ganieva, H. (2021). Social And Psychological Mechanisms Of Self-consciousness Of Students. *European Scholar Journal*, 2(4), 190-193.

8. Akhmatkhonovna, G.K. (2021). PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF GENIOLOGY ASSIGNMENT IN YOUNG PEOPLE. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 335-337.
9. Akhmatkhonovna, G.K., & Jamshid, T. (2021). PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SUICIDAL BEHAVIOR OF MINORS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 1053-1058.
10. Абдукаримова, Н.У., Ганиева, Х.А., Сафарова, Г.М., & Муйдинова, Ё.Г. (2020). МОРФОМЕТРИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИМФОИДНЫХ УЗЕЛКОВ (ПЕЙЕРОВЫХ БЛЯШЕК) ТОНКОЙ КИШКИ В ОНТОГЕНЕЗЕ. *Universum: медицина и фармакология*, (2-3), 20-25.
11. Абдукаримова, Н.У., Ганиева, Х.А., Сафарова, Г.М., & Муйдинова, Ё.Г. (2020). Морфометрическая характеристика лимфоидных узелков (пейеровых бляшек) тонкой кишки в онтогенезе. *Universum: медицина и фармакология*, (2-3 (66)), 4-4.
12. Ахматхоновна, Ф.Х., Тожимаматов, Ж., & Ўзбекистон, Ё.Я. (2021). янги Ренессанс бунёдкорлари. *Ёшлар–янги Ўзбекистон, янги ренессанс бунёдкорлари” мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари*, 321-323.
13. Ахматхоновна, Ф.Х. (2021). Талаба ёшларнинг ўз-ўзини англашни ижтимоий психологик механизмлари. *ЎЗМУ ХАБАРЛАРИ*, 46-49.
14. Akhmadkhonovna, K.G., Rustamovna, A. A., & Saydolimovna, Z. D. (2022). PSYCHOPHYSIOLOGY OF ADDICTION OF NERVOUS PROCESSES AND RAPIDITY OF RECYCLING OF INFORMATION IN YOUTH. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 14(3).
15. Ganieva, K.A. (2022). PSYCHOPHYSIOLOGY OF ADDICTION OF NERVOUS PROCESSES AND RAPIDITY OF RECYCLING OF INFORMATION IN YOUTH. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(12), 607-613.
16. Ahmadjonov, N. (2023). КИЧИК МАКТАВ YOSHIGAGI O 'QUVCHILARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(5), 166-172.
17. Ahmadjonov, N. (2023). КИЧИК МАКТАВ YOSHIGAGI O 'QUVCHILARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(5), 166-172.
18. Ganieva, K.A. (2022). PSYCHOPHYSIOLOGY OF ADDICTION OF NERVOUS PROCESSES AND RAPIDITY OF RECYCLING OF INFORMATION IN YOUTH. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(12), 607-613.
19. Ганиева, Х.А., & Закирова, Д. С. (2022). ЎСМИРЛАРДА ХАРАКТЕР АКЦЕНТУАЦИЯСИ. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(4), 548-553.
20. Ахматхоновна, Ф.Х. (2022). ШАХС ЎЗ-ЎЗИНИ АНГЛАШИНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(5), 89-95.

21. Ganieva, K. Iqboljon O'g'li, TJ (2022). Social psychological characteristics of the dysfunctional family. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(7), 71-75.
22. G'Aniyeva, X., & Tojimamatov, J. (2022). TALABA YOSHLARNING OILADA FARZAND TARBIYASI HAQIDAGI ZAMONAVIY TUSHUNCHALARINING PSIXOLOGIK TAHLILI. *Science and innovation*, 1(B7), 517-523.
23. Ganieva, K., & Tojimamatov, J. (2020). THE ATTITUDE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF MENTAL HEALTH OF PERSON. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 87-89).
24. G'Aniyeva, X.A., & Qambarova, M.A. Q. (2023). INTELLEKTUAL SALOHİYATLI YOSHLARNI TARBIYALASHDA O 'QITUVCHI IJTIMOİY INTELLEKTINING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 449-454.
25. Pulatova Gulnoza, Toshboltaeva Nodira, //Conflict logical Competence of the Teacher as A Condition for Positive Interaction in the Educational Environment// *Eurasian Journal of Research, Development and Innovation*. Volume 14| November, 2022. 14-17 pages.
26. Пулатова, Г. (2021). Theoretical analysis of the study of the phenomenon of bilingualism. *Общество и инновации*, 2(6/5), 200-204.
27. Pulatova, G.M. (2020). WAYS TO INFLUENCE THE CHILD'S PSYCHE THROUGH FAIRY-TALE THERAPY. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 368-371).
28. Pulatova, G., & Muhammadjonov, J. (2023). 5-6 YOSHLI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAK VA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(5 Part 3), 48-58.
29. Gulnoza, P., & Nodira, T. (2022). Conflict logical Competence of the Teacher as A Condition for Positive Interaction in the Educational Environment. *Eurasian Journal of Research, Development and Innovation*, 14, 14-17.
30. Nodira, T., Shoxista, M., Gulnoza, P., Yoqutkhon, K., & Mohinur, D. (2022). Exploring the development of creative thinking in small school students. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 14(02), 5701-5707.
31. Пулатова, Г. (2021). Билингвизмни комплекс ўрганишдаги ёндашувлар. *Общество и инновации*, 2(4/5), 769-775.
32. Pulatova, G., & Mamajonova, S. (2020, December). DEVELOPING CHILDREN'S SPEECH IN A FOREIGN LANGUAGE THEORETICAL ANALYSIS. In *Конференции*.
33. Ro'zimatjon, A., & Gulnoza, P. (2022). SHAXSNING SHAKLLANISHIDA STRESS MUAMMOSI VA TURLARI. *SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 5(2), 134-137.
34. Murodilovna, P.G. (2022). AGE CHARACTERISTICS OF SPEECH AND COMMUNICATION. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(2), 520-523.

35. Пулатова, Г. (2021). Теоретический анализ изучения феномена билингвизма. *Общество и инновации*, 2(6/S), 200-204.
36. Makhliyo Bakhtiyorovna Yuldasheva, Nodira Ibrokhimjanovna Toshboltaeva, Gulnoza Murodilovna Pulatova, Shokhista Kamoldinovna Mamajonova, Yokutkhon Urinbaevna Karimjanova // *Annals of R.S.C.B.*, ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 4, 2021, Pages. 14552 – 14558.
37. Toshboltayeva Nodira, Mamajonova Shoxista, Pulatova Gulnoza, Karimianova Yoqutkhon, Djalolova Mohinur // *Exploring the development of creative thinking in small school students*// *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*. Vol 14, Issue 02. 2022. 5701-5707 pages.
38. Pulatova Gulnoza, Toshboltaeva Nodira, // *Conflict logical Competence of the Teacher as A Condition for Positive Interaction in the Educational Environment*// *Eurasian Journal of Research, Development and Innovation*. Volume 14| November, 2022. 14-17 pages.
39. Eleonora Topvoldievna Mirzajonova, Odinoxon Raxmanovna Parpiyeva // *Modern Special Preschool Education: Problems and Solutions*// *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*. Vol. 9. 06-2022. 100-106 pages.
40. Mirzajonova, E.T. (2023). O 'SMIR YOSHDAGI O 'QUVCHILARDA AXBOROTDAN FOYDALANISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY NAZARIY ASOSLARI. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(3), 660-669.
41. Odinoxon Raxmanovna Parpiyeva, Eleonora Topvoldievna Mirzajonova // *The role of psycho-oncology in the treatment of cancer patients*// *Texas Journal of Medical Science*. 18-06-2022. 14-17 pages.
42. Eleonora Topvoldiyevna Mirzajonova, Dostonbek Muxtarjon o'g'li Masharipov // *INKLYUZIV TA'LIM OLAYOTGAN BOLALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK O'RGANISH*// *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM: a collection scientific works of the International scientific conference 25 th March, 2023*. Washington, USA: "CESS", 2023. Part 28. 192-199 pages.
43. Pulatova, G., & Muhammadjonov, J. (2023). 5-6 YOSHLI MAKTABGACHA YOSHDAG'I BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAK VA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(5 Part 3), 48-58.
44. Пулатова, Гулноза // *Theoretical analysis of the study of the phenomenon of bilingualism*// *Общество и инновации* 2.6/S (2021): 200-204.
45. Pulatova, G.M. // *WAYS TO INFLUENCE THE CHILD'S PSYCHE THROUGH FAIRY-TALE THERAPY*// *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества*. 2020.